

ГЛАДУН

Олександр Миколайович — член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту демографії та проблем якості життя НАН України

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні учасники Загальних зборів!

Я також приєднуюся до високої оцінки звітної доповіді президента Академії і пропоную її схвалити.

Усі виступи, які вже пролунали в цій залі, тією чи іншою мірою торкалися теми російсько-української війни, я ж хочу висвітлити її вплив на демографічну ситуацію в країні.

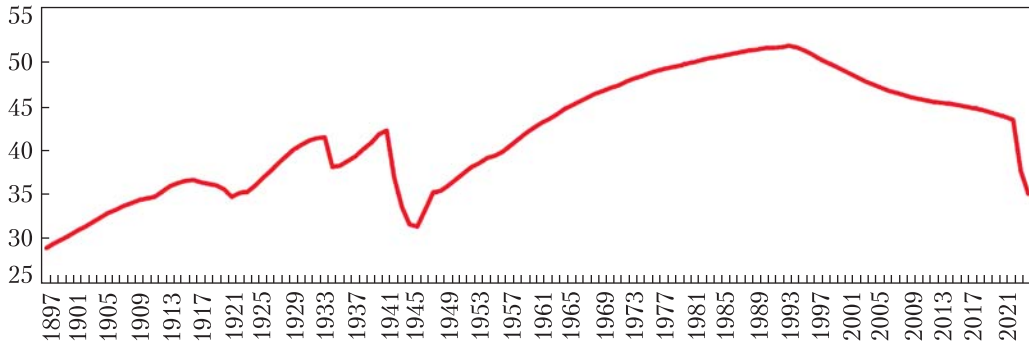
Демографічна ситуація в Україні не була доброю і до початку широкомасштабної російської агресії. Війна лише загострила всі наявні проблеми і змусила урядові структури звернутися до демографічних питань. Сьогодні інтерес до демографії помітно зріс не лише з боку керівних органів держави, а й у суспільстві.

Для того щоб зрозуміти, в якій демографічній ситуації ми зараз опинилися, зробимо невеличкий екскурс в історію, оскільки не лише війна цьому виною.

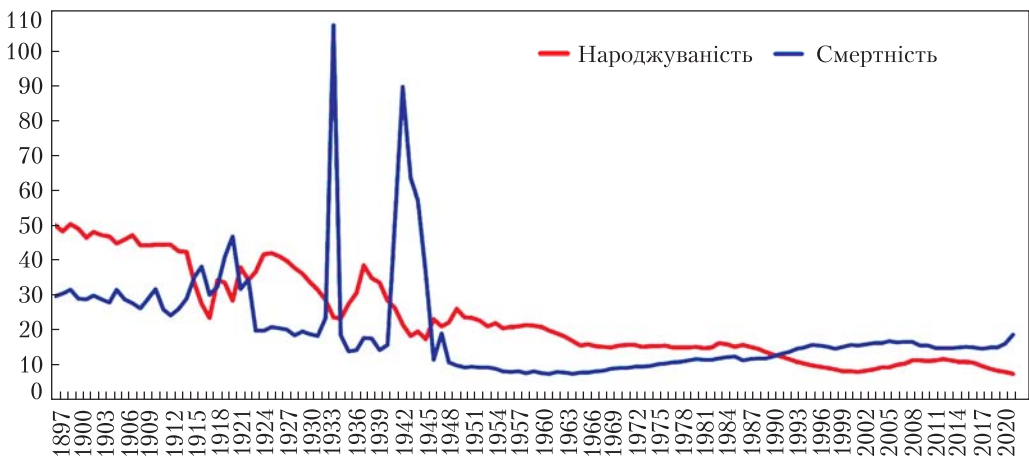
Якщо подивитися на динаміку чисельності населення України за більш як 100-літній період (рис. 1), можна побачити періоди різкого зменшення населення — під час Першої світової війни, Голодомору і Другої світової війни, але після кожної такої соціальної катастрофи кількість населення відновлювалася і потім зростала. Це було зумовлено молодого статево-віковою структурою населення та його репродуктивною поведінкою. Визначним став період середини 1960-х років, коли наша країна з аграрної почала ставати урбанізованою, тобто чисельність населення, яке проживає в містах, перевищила 50 %. Крім того, очікувана тривалість життя в цей період була у нас на рівні провідних західноєвропейських країн, а тривалість життя чоловіків — найвищою за всю історію.

На динаміку чисельності населення впливають два основні компоненти: народжуваність і смертність. На рис. 2 чітко виокремлюються три піки смертності: Перша світова війна та подальші революційні події, Голодомор (такого високого рівня смертності фактично не було в жодній країні світу) і Друга світова війна. Підвищення смертності у 2020–2021 рр. скоріше за все пов'язане з епідемією COVID-19, яка сильно вплинула на

Рис. 1. Чисельність населення України в 1897–2024 рр., млн осіб

Рис. 2. Народжуваність та смертність у 1897–2021 рр., на 1000 осіб

демографічну ситуацію. У 2021 р. смертність від COVID-19 вийшла на друге місце серед причин смерті після серцево-судинних захворювань і становила 12,3 %.

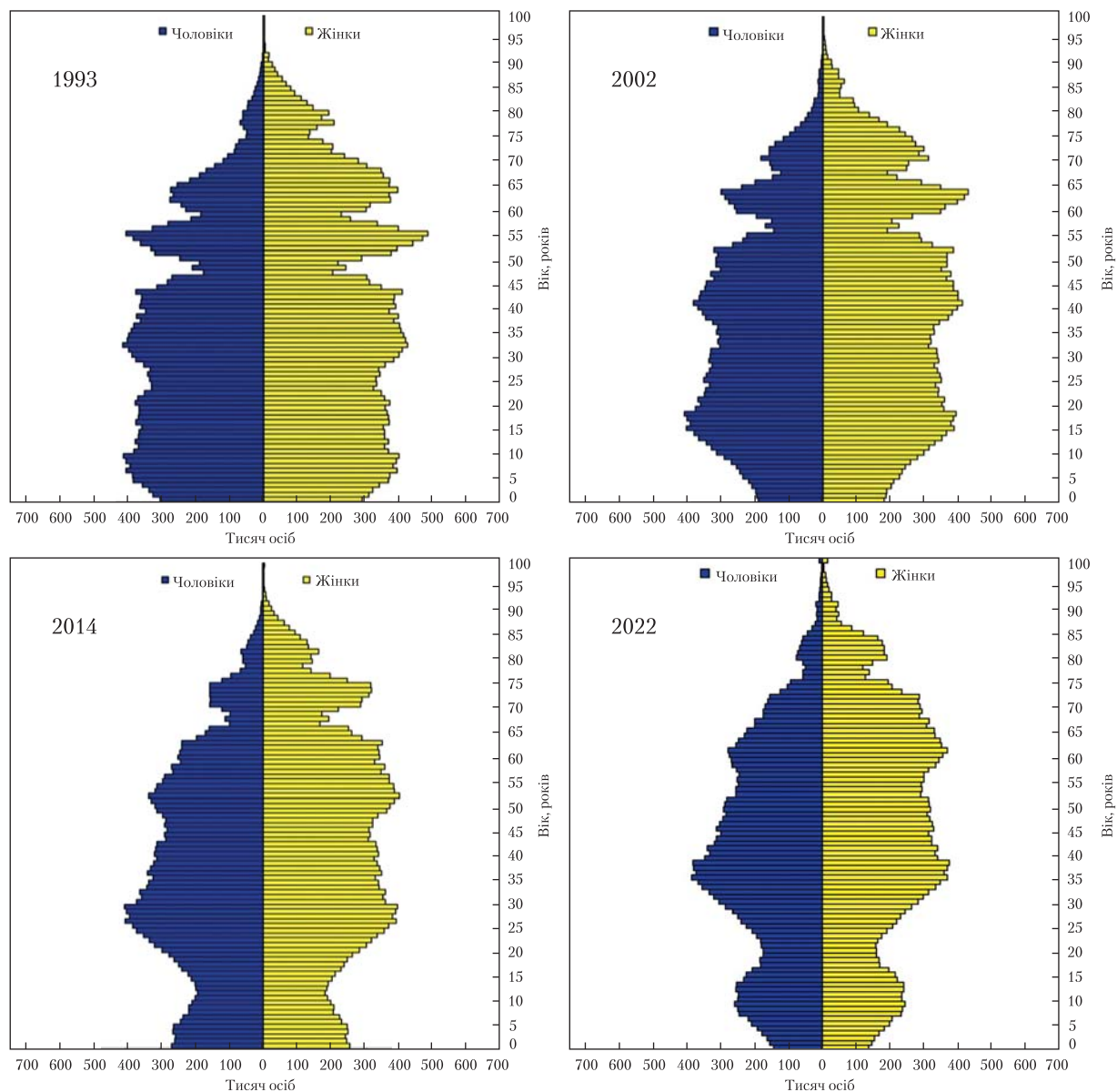
У 1991 р. смертність в Україні вперше перевищила народжуваність (у демографії це називається демографічний хрест), і надалі ця тенденція зберігається. Це означає, що у нас відбувається природне скорочення населення.

Важливою для розуміння ситуації є також статеві-вікова структура населення. На рис. 3 наведено статеві-вікові піраміди за різні роки. У 1993 р. чисельність населення становила 52,2 млн — це максимум за всю історію України; 2002 р. — дані після проведення перепису населення; 2014 р. — початок російсько-української війни і 2022 р. — початок повномасштабного вторгнення РФ. У статеві-віковій структурі за 1993 р. простежується вплив усіх трьох демографічних катастроф: Першої світової війни, Голодомору і Другої світової війни.

Статеві-вікова структура населення важлива, оскільки від неї залежить функціонування економіки і соціальної інфраструктури. Наймолодші вікові групи визначають кількість необхідних дошкільних закладів, підліткові — шкіл, їх розміщення на території країни, чисельність вчителів. Вікові групи 18–60 років зумовлюють ринок праці, найстарша вікова група — систему пенсійного забезпечення. Тому майже всі органи влади як у соціальному, так і в економічному секторі мусять орієнтуватися на статеві-вікову структуру населення.

З діаграм на рис. 3 чітко видно падіння народжуваності наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років і його вплив на статеві-вікову структуру населення в подальші роки. Після 2001 р. народжуваність почала зростати, а після 2014 р. — знову зменшуватися.

Скорочення чисельності населення з 1993 до 2022 р. становить приблизно 10 млн, тобто за 30 років ми втратили 10 млн населення

Рис. 3. Статеві-вікова структура населення України в різні роки

через природні чинники і міграцію. Під час будь-якої війни смертність підвищується, а народжуваність скорочується. На жаль, ми не можемо повністю оцінити динаміку нинішнього воєнного періоду, оскільки Міністерство юстиції реєструє народження і смерті лише на підконтрольній Україні території, яка до того ж змінювалася протягом 2022–2023 рр. Можливо лише констатувати, що смертність про-

довжує перевищувати народжуваність. Проте найбільшою мірою на чисельність населення вплинула міграція.

Облік українських громадян за кордоном здійснює Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. За його оцінкою, зараз за кордоном перебуває 6,5 млн наших співгромадян — це вимушені мігранти, переміщення яких пов'язане саме з війною. Можливо, ця

цифра дещо перебільшена через певні проблеми з обліком, але все одно це дуже велика кількість. Найбільше число вимушених мігрантів з України зареєстровано в країнах ЄС — 4,2 млн осіб (66,5 %), водночас 1,2 млн (19,3 %) наших громадян, за даними ООН, перебувають на території Російської Федерації.

Про політику РФ на окупованих територіях варто сказати окремо, оскільки вона досить сильно впливає на демографічну ситуацію. Окупанти вважають населення таких територій неблагонадійним, а тому всіляко витісняють його. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні, тобто тих, хто переїхали до центральних чи західних регіонів країни, приблизно така сама, як і зовнішніх мігрантів. Загалом через війну свої домівки полишило близько 25 % українців. І за цією величезною цифрою криються не лише економічні й соціальні проблеми, а й людські долі і біль мільйонів українців.

Інший напрям дій окупантів — це примусова депортація на свою територію (найчастіше це стосується дітей) або створення таких умов для місцевого населення, які змушують їх переїжджати на територію РФ.

Крім того, як тільки окупанти заходять на українські території, вони розпочинають політику терору й убивств. Ми знаємо це на прикладах не лише Ірпеня, Бучі, Маріуполя, а й практично кожного населеного пункту, який вдалося звільнити. Оцінити зараз кількість вбитих цивільних людей неможливо, і навряд чи колись їх можна буде точно порахувати. Наприклад, у Маріуполі деякі будинки просто зносили і заливали бетоном, не розбираючи завали і не шукаючи останки загиблих; у місті також працювали пересувні крематорії. І так було не лише в Маріуполі.

Міське населення, що залишилося на окупованих територіях, окупанти активно намагаються асимілювати, насамперед через соціально-гуманітарну сферу. Це пропаганда у ЗМІ, у шкільних навчальних програмах, виховання дітей у «російському дусі», тиск на вчителів щодо виявлення «нелояльних» батьків, примус до набуття російського громадянства, без якого у людей виникають проблеми з медич-

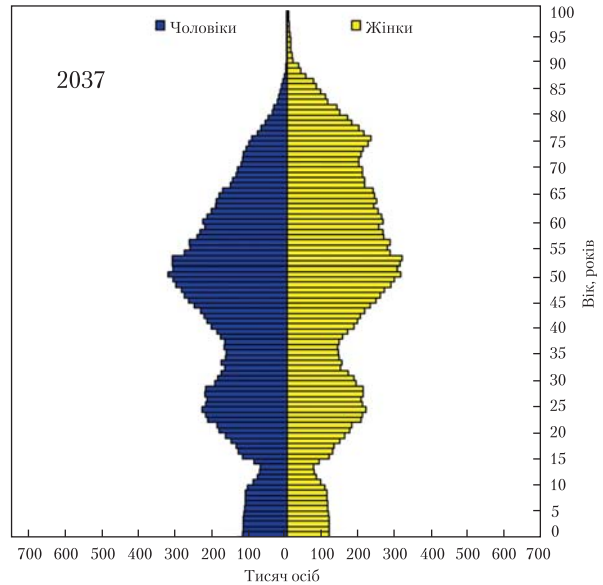

Рис. 4. Статеві-вікова структура населення України за прогнозом на 2037 р.

ним обслуговуванням, соціальною підтримкою, отриманням гуманітарної допомоги тощо. Проте людей, які погодилися на громадянство РФ, можуть призвати в армію і змусити воювати проти України.

До того ж Росія заселяє окуповані території своїм населенням, і ця тенденція простежується ще від 2014 р., коли після захоплення Криму, частини Донецької і Луганської областей туди було переселено близько 100 тис. осіб (точних даних немає). Така сама поведінка агресора спостерігається зараз і в окупованих районах Запорізької і Херсонської областей.

Все це створює для України величезні демографічні й соціально-гуманітарні проблеми, які доведеться вирішувати вже після звільнення окупованих територій.

Повертаючись до наших вимушених переселенців, що опинилися за кордоном, слід зазначити, що спрогнозувати зараз кількість людей, які повернуться, дуже складно. Яке рішення вони приймуть, залежатиме від багатьох чинників — від тривалості війни, наявності житла, економічної ситуації в країні, темпів й ефективності відновлення, а також від подальшої активності політики тих держав, де наразі пе-

ребувають наші громадяни, щодо їх адаптації у свої суспільства і залучення на свої ринки праці. При цьому варто звернути увагу на статеву-вікову структуру українських мігрантів у країнах ЄС. На жаль, дані Євростату не такі детальні, як хотілося б, але з них можна зробити висновок, що жінки становлять 2/3 загального числа біженців; близько 1/3 — це діти віком до 18 років, а осіб віком 65+ років — приблизно 6%. Це означає, що після війни в Україні зросте рівень старіння населення, а чисельність груп, активних як у репродуктивному плані, так і на ринку праці, скоротиться.

Загалом наш Інститут підготував кілька прогнозів розвитку демографічної ситуації в Україні, один з яких (на 15 років) ми розробили на початку 2023 р. Тоді ще не було статистичної інформації, про яку я згадував вище, і ми спиралися переважно на експертні оцінки; до того ж усі були в очікуванні успіхів на фронті та можливості скорішого завершення війни. Тому цей прогноз ми готували як певний орієнтир і вважали його тоді песимістичним. Однак зараз він виглядає цілком реальним.

За цим прогнозом, у 2037 р. чисельність населення України в кордонах 1991 р. скоротиться на 10 млн і становитиме близько 30 млн осіб. Відповідну статево-вікову структуру наведено на рис. 4.

Що ж робити? Звісно, під час війни дуже складно вживати будь-яких конкретних заходів, втім Міністерство соціальної політики

України почало розробляти Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року. У її проекті визначено шість стратегічних цілей:

- 1) створення умов для підвищення народжуваності, підтримка сім'ї;
- 2) зниження рівня передчасної смертності;
- 3) забезпечення міграційного приросту населення;
- 4) забезпечення оптимального розміщення населення на території країни;
- 5) адаптація соціуму до демографічного старіння та формування умов для активного довголіття;
- 6) подолання негативних демографічних тенденцій завдяки розвитку можливостей для якісного життя в Україні. Україна — країна, в якій хочеться жити.

Зауважу, що наш Інститут брав активну участь у розробленні цієї стратегії.

За браком часу зверну увагу лише на четверту ціль: забезпечення оптимального розміщення населення на території України. Це важливо, оскільки потребує розроблення взагалі нової моделі функціонування держави. У цьому аспекті науковці Відділення економіки НАН України можуть багато чого зробити, зокрема долучитися до розроблення відповідних науково обґрунтованих державних програм. Перше обговорення цих проблем уже відбулося на Загальних зборах Відділення економіки.

Дякую за увагу!

Oleksandr M. Gladun

Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6354-6180>

THE IMPACT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE

Speech at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine on April 24, 2024

Cite this article: Gladun O.M. The impact of the Russian-Ukrainian war on the demographic situation in Ukraine. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2024. (5): 50–54. <https://doi.org/10.15407/visn2024.05.050>